

ΜΕΡΟΣ Α'

ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Προοίμιο

Ο όρος «κοινωνία» αποτελεί εννοιολογική αφαίρεση. Δεν υποδηλώνει μια συγκεκριμένη αντικειμενική ύπαρξη ή λειτουργία, αλλά ενσωματώνει ένα πλήθος τυπικών σχέσεων, ουσιαστικών αλληλοεξαρτήσεων και ατομικών ή ομαδικών δράσεων των ανθρώπων που συμβιώνουν σε δεδομένο χωροχρονικό πλαίσιο. Οπωσδήποτε, η επιστημονική απαίτηση διερεύνησης του κοινωνικού φαινομένου είναι αυτονόητη.

Συστατικοί και διαπιστωτικοί όροι

Η οντολογική προδιαγραφή του ανθρώπου για σύσταση κοινωνικής ζωής, αποδίδεται χαρακτηριστικά με τον αριστοτελικό ορισμό του ανθρώπου ως «*φύσει πολιτικού ζώου*»,¹ δηλαδή ως έλλογου κοινωνικού όντος.

Σε μια προσπάθεια διαγνωστικής προσέγγισης του κοινωνικού φαινομένου, κάποιες διακεκριμένες κοινωνιολογικές παρατηρήσεις επάγονται ότι:

¹ Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, ΒΙΒ. Α', 1253 α 4-10.

- έσχατα συστατικά στοιχεία και δρώσες δυνάμεις της κοινωνίας είναι τα άτομα (T. Hobbes, G. Hegel, G. Simmel, J. Watkins, A. Ελευθερόπουλος). Στο σημείο αυτό γεννιέται η προβληματική της σχέσης ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία, μια προβληματική που εκφράζεται με την ερωτηματική διάζευξη: αν οι ατομικές δράσεις διαμορφώνουν τους κοινωνικούς χαρακτήρες ή αν η κοινωνική προδιαγραφή διαμορφώνει το σκέπτεσθαι και το φέρεσθαι του ατόμου. Σ' αυτό το ζήτημα αντιπαράτιθενται δυο θεωρήσεις:

α. τα άτομα που (συν)υπάρχουν και δρουν στο πλαίσιο της ομαδικής ζωής, είναι τα ενεργά κύτταρα που πραγματοποιούν τις κοινωνικές λειτουργίες. Επομένως, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους (ήθος, μορφωτική και πνευματική στάθμη, συνείδηση των αναγκών και των απαιτήσεων της συλλογικότητας, ικανότητα τήρησης του συμβατικού δέοντος κ.λπ.) διαμορφώνουν τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά της κοινωνίας. Εξάλλου, το άτομο, προκειμένου να προστατεύσει την ύπαρξή του και να εξασφαλίσει την ευζωία του στο χώρο της ομαδικής ζωής, ενεργοποιεί τις προσωπικές του δυνατότητες και αναπτύσσει πρωτοβουλίες που έχουν ποικίλες αντανακλάσεις προς τους άλλους. Επομένως, με τη δράση του, που αποτελεί συστατικό στοιχείο της κοινωνικής λειτουργικότητας, το άτομο εισάγει τη δυναμική της μονάδας στο συνολικό γίγνεσθαι. Είναι βέβαια αυτονόητο, ότι η ψυχοπνευματική ατομικότητα που συνιστά την ταυτότητα του ενεργού υποκειμένου, διαφυλάσσει υπέρ αυτού ένα περιθώριο προσωπικής εκτίμησης και στάσης, παρά τις όποιες οικειοθελείς ή υποχρεωτικές εντάξεις του.²

β. η δραστηριότητα του ατόμου παρορμάται από δυο κίνητρα: τη συντήρηση και την ανάδειξη. Εφόσον οι επιδιώξεις αυτές είναι πραγματοποιησίμες μέσα στη ζωή της ομάδας, ο ρόλος του

² Η θεώρηση τούτη αρνείται τη λειτουργική προτεραιότητα της κοινωνίας έναντι του ατόμου. Βλ. πιο κάτω την αναφορά στην κοινωνιολογική μεθοδολογία του Max Weber (κατανοπτική μέθοδος – νόημα της δράσης του ατόμου) και σημ. 75.

κοινωνικού παράγοντα είναι αυταπόδεικτος. Το άτομο δρα μέσα στα πλαίσια κοινωνικών δομών (κοινοί ή υπερατομικοί σκοποί, γενικά οργανωτικά σχέδια, τυποποιημένες μέθοδοι, καταμερισμός εργασίας κ.λπ.), επομένως η δραστηριότητά του εντάσσεται στη λειτουργία του καθολικού κοινωνικού μηχανισμού. Κατ' ακολουθία, ο κοινωνικός μηχανισμός ποδηγετεί τα άτομα με την αποδοχή ή απόρριψη του σκεπτικού τους και των πράξεών τους, με υποδείγματα συμπεριφοράς, με υιοθετήσεις συμβόλων, με επιβολή – τήρηση εθιμοτυπίας, με απαγορεύσεις και με διδασκαλίες αξιών. Όλα αυτά ασκούν πάνω στο άτομο μια άρρητη επιβολή. Χαρακτηριστική είναι επ' αυτού η άποψη του E. Durkheim, ότι το άτομο είναι υποταγμένο στους κοινωνικούς εξαναγκασμούς που επιβάλλονται σ' αυτό και διαμορφώνουν τη συμπεριφορά του.³

Η διάσταση μεταξύ των δυο θεωρήσεων που προαναφέρθηκαν, φαίνεται να εκφράζει μια διαλεκτική αντίθεση ανάμεσα στη φυσική οντότητα του ανθρώπου και στη δυναμική του κοινωνικού παράγοντα. Ωστόσο, εφόσον γίνεται εξαρχής δεκτό ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του κοινωνικό ον, η αντίθεση αυτή αίρεται, με το εμπειρικά πιστοποιημένο συμπέρασμα ότι τα δυο αντιπαραβαλλόμενα στοιχεία τελούν μεταξύ τους σε σχέση αλληλοεπίδρασης και αλληλοδιαμόρφωσης, χωρίς να παραγνωρίζεται βέβαια η οντολογική προτεραιότητα του φυσικού ανθρώπου:

- το κοινωνικό φαινόμενο εκδηλώνεται, όταν ο καθένας αντιμετωπίζει τον άλλον ως συνυπάρχουσα οντότητα. Αυτό προϋποθέτει σχετική πεποίθηση εγκατεστημένη στη συνείδηση των περισσότερων ανθρώπων. Επομένως, η κοινωνία αποτελεί μια παράσταση που σχηματίζεται στην ανθρώπινη συνείδηση, και όχι μια αυτοτελή πραγματικότητα (L. Wiese):

³ E. Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique* (1895), Paris, RUF, 1983, σελ. 5-6. Πρβλ. Μ. Lallement, *Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών*, μτφ. Μ. Λυκούδης, Αθήνα 2004, σελ. 180. Επίσης, Βλ. Ανθοπούλα *Οι κήσσιοι της Κοινωνιολογίας*, εκδ. ΟΔΥΣΣΕΑΣ, Αθήνα χ.χ., σελ. 68, Σ. Δημητρίου, *Η εξέλιξη του ανθρώπου*, Αθήνα 1996, σελ. 28, Π. Γέμτου, *Οι κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα 1995, σελ. 93.

- η ιδέα της κοινωνίας ερείδεται στην επίγνωση της ανάγκης των ανθρώπων για αλληλοβοήθεια, αμοιβαιότητα, κοινή άμυνα, κοινή ασφάλεια, κοινό συμφέρον, κοινή (υπερατομική) προοπτική
- συνεκτικό στοιχείο της κοινωνίας αποτελεί η ανάγκη ανταλλαγών μεταξύ των ατόμων, καθώς και η αναπτυσσόμενη μεταξύ τους «ενοχική σχέση», στην οποία η πρόθεση ή η ενέργεια του ενός προδικάζει την αντίστοιχη συμπεριφορά του άλλου. Σ' αυτή τη σχέση ανταποκρίνονται οι εισαγόμενες από τον M. Weber έννοιες της «συμβατικότητας» και του «συνεννοητικού πράττειν» αναφορικά με τη συμπεριφορά των δρώντων υποκειμένων, ανεξάρτητα από τις υπάρχουσες νομικές προβλέψεις.⁴
- όλες οι κοινωνικές εκδηλώσεις και δράσεις βασίζονται στους τυποποιημένους τρόπους επικοινωνίας των ατόμων, του ομιλείν και του παραδεκτού φέρεσθαι. Χωρίς τα μέσα αυτά, οι λειτουργίες που εμπίπτουν στο συγκεκριμένο εννοιακό μόρφωμα (κοινωνία), θα ήταν αδύνατες
- στοιχεία πιστοποίησης του κοινωνικού φαινομένου είναι: οι ποικίλες ανθρώπινες ομαδοποιήσεις, ως μορφές κοινωνιοποίησης, η θρησκευτική ένταξη, η τήρηση των εθίμων και παραδόσεων, η γενική αναγνώριση και συνομολόγηση ηθικών αξιών, η λεγόμενη «συλλογική συνείδηση» (πεποίθηση κοινή στο μέσο όρο των ατόμων), η αίσθηση του γενικού συμφέροντος κ.λπ.

Επιστημολογικές εξειδικεύσεις της κοινωνιολογικής έρευνας

Η συστηματική διερεύνηση του κοινωνικού φαινομένου εξειδικεύεται σε διάφορους επιστητούς τομείς, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν ιδιαίτερους κύκλους στοιχείων, γνώσεων, αναφορών και συμπερασμάτων (κοινωνική ανθρωπολογία, κοινωνική ψυχολογία με θεματική προέκταση την «κοινή γνώμη», κοινωνιομετρία, ανθρωπογεω-

⁴ Βλ. Max Weber, *Οικονομία και Κοινωνία*, μτφ. Θ. Γκιούρας, Αθήνα 2011, τομ. Δ΄, σελ. 22-23 και 27-28.

γραφία, εθνογραφία, εθνολογία και άλλα αντικείμενα με κοινωνική σήμανση). Αναφορικά με την ύλη αυτή, κρίνονται αξιοσημείωτα, λόγω ειδικότερου ενδιαφέροντος, τα αναφερόμενα στη συνέχεια.

Το επιστημονικό αντικείμενο που δηλώνεται με τους όρους «κοινωνιολογία» και «κοινωνική ανθρωπολογία» παραμένει το αυτό, αφού κάθε αναφορά στην κοινωνία, χωρίς διακριτικό προσδιορισμό, αφορά την κοινωνία των ανθρώπων.

Η «κοινωνική ψυχολογία», που είναι κλάδος της κοινωνιολογίας, πραγματεύεται την ενδιαθέτη στάση του ανθρώπου μέσα στο καθοριστικό για τη ζωή του πλαίσιο των κοινωνικών συνθηκών και σχέσεων. Στο σημείο αυτό διερευνάται, πέρα από την προσωπική ευθύνη, και η ευθύνη του ομαδικού παράγοντα για τη συμπεριφορά του ατόμου. Άλλωστε, οι δραστηριότητες του ατόμου μπορούν να κατανοηθούν μόνο σε σχέση με την ομάδα (S. Freud, O. Klingberg).⁵

«Κοινή γνώμη»

Ο όρος «κοινή γνώμη», με την τρέχουσα απλουστευτική εννοιολογία του, σημαίνει ότι σ' ένα ανθρώπινο σύνολο, τα άτομα που το συγκροτούν, έχουν για το ίδιο θέμα – ιδιαίτερα όταν αυτό έχει λάβει ευρεία δημοσιότητα ή αφορά το δημόσιο συμφέρον – την ίδια γνώμη. Εντούτοις, ο σχηματισμός, το πνευματικό είναι και η σημασία της «κοινής γνώμης» σ' ό,τι αφορά την κοινωνική ζωή, συνθέτουν για την κοινωνιολογική έρευνα ένα δυσπρόσιτο αντικείμενο. Καταρχήν, για το σχηματισμό της «κοινής γνώμης», τίθενται δυο προϋποθέσεις: α) η διατομική ή η αντικειμενική – μέσω θεσμικών οργάνων – ενημέρωση, ως ιμάντας μεταφοράς ειδήσεων, β) η ενεργοποίηση του μηχανισμού της ανθρώπινης λογικής, για την υποδοχή

⁵ Βλ. Ι. Γεωργάκη, *Ιστορία κοινωνικών θεωριών*, Αθήνα 1960, σελ. 7. Η ζωή του ατόμου μέσα στην ομάδα διαμορφώνεται: α. με βάση τις ανθρωπολογικές προκείμενες: ανάγκη επικοινωνίας, συμπάθεια και επιθετικότητα, μίμηση, και β. με βάση την επιβολή που ασκούν πάνω στο άτομο οι οντολογικές προδιαγραφές και οι λειτουργικές συνθήκες της κοινωνίας. Για την περίπ. α', πρβλ. Τ. Hobbes, *Περί της φύσης του ανθρώπου*, μτφ. Δ. Σταυρίδου, Αθήνα 2013, σελ. 57, 72, 80, 119, 122. Για την περίπ. β', βλ. όπου παραπέμπει η σημ. 9.